

יעקב שלם

כיצד יכול היה יעקב לשאת שתי אחיות בחייה?
טוביה אריאל

אבות האומה הינם דמויות מופת המייצגות את הרצון העליון בצורה האידיאלית, עד שנאמר עליהם "האבות הן הן המרכבה". לאור זאת, קשה להבין את מעשי האבות הנראים כנוגדים את דברי התורה. נתקשו בדבר ראשונים ואחרונים לאורך הדורות ושקלו וטרו בדבר מפנים רבות. המאמר מסדר את הגישות השונות של גדולי ישראל בנושא, במבנה המוכר מתורת הבעש"ט 'עולם, שנה ונפש', ומברר את החידוש שבכל אחת.

מבוא

רוחות המנשבות בקרב ציבורים שונים, המתבלבלים וחושבים שניתן לדון את דמויות התנ"ך בגובה העיניים שלנו, יצרו צורך להסביר את צדקת הדמויות הללו מתוך יראת רוממות והתבטלות לאמת. אחת השאלות היותר מדוברות אצל חכמינו בדבר מעלתם של האבות היא: כיצד יכול היה יעקב אבינו, שעליו נאמר ש"מיסתו היתה שלמה"¹, לשאת שתי אחיות כנגד איסור מפורש בתורה?² וכי יעקב אבינו, שהקדוש ברוך הוא החליף את שמו ל"ישראל", ושכל צאצאיו וצאצאיו צאצאיו הפכו להיות האומה הישראלית, שממדתו, מידת האמת, אנו מקבלים ולומדים, יכול היה לעבור על פשט ציווי קדוש ברוך הוא בתורה! ודאי יעקב אבינו אינו אדם כערכנו, וודאי שהאמת עמוקה יותר מהיחס השטחי והפשוט שנותנים לחטא.

1 מוזכר בעשרות מפרשים על התנ"ך ובמדרשים רבים, וכן בזהר.

2 ויקרא יח, יח: "ואשה אל אחותה לא תקח לצרר לגלות ערותה עליה בחייה".

רבו הפרשנים השונים העוסקים בשאלה זו. עם זאת, בולטת דעתו של הרשב"א שהציע רעיון מסוים, אך הוא מעיד על עצמו שלא הביא תשובה מפורשת לעניין כלל אלא רמיזה בלבד. להלן לשונו:

...ועל אשר נשא יעקב שתי אחיות: דע שהתורה נכונה על שלושה עמודים האחד זמן והשני מקום והשלישי כלים. הזמן לא כל הימים אסורים במלאכה כשבת וכיום טוב. ולא אסורים בחמץ כפסח. ולא חייבין בסוכה ובלולב כחג. והמקום שלא בכל מקום חייבין בתרומות ובמעשרות ואסורין בטבל כארץ ישראל ולא חייבין בקרבנות כבית הבחירה. והכלים לא בכל דבר יוצאין תמורת הלולב והאתרוג. ולא כל דבר מקריבין כבקר וצאן תורים ובני יונה ולא ראוי להקריב ככהן. ואיני יכול לפרש יותר ומשכיל על דבר ימצא.³

דבריו הסתומים תמוהים למדי, שהרי הוא לא התייחס כלל לעניין יעקב ונשיו.⁴ עם זאת, נראה שכוונתו היא להסביר את הקושיה על פי שלושת הממדים שהזכיר: זמן, מקום וכלים.⁵ נגסה לדלות מתוך דברי רבותינו סברות על פי שלושת הממדים, ולסדר על פיהן את התשובות לשאלה זו.

3 שו"ת הרשב"א ח"א סי' צד

4 בפרק השלישי תובא תשובת הרדב"ז המבארת תשובה זו.

5 סדר זה מושתת על תורת הסוד. הוא מופיע במפורש לראשונה בספר היצירה וסימנו עש"ן - נוטריקון "עולם (ה'מקום)", שנה (ה'זמן)", נפש (ה'כלים)". הרעיון שעומד מאחורי העניין הוא שכל מציאות מאופיינת ע"י שלושת הממדים הללו, ומתוך הבנת מהותם נוכל לנתח ולהבין את המציאות כולה.

פרק ראשון - מימד ה'מקום' ארץ ישראל / מצוות התלויות בארץ

המפרשים דנים בשאלה כיצד יכול היה יעקב לשאת שתי אחיות. אחת הסברות שהעלו רבים, החל מתקופת הראשונים וכלה בתקופת האחרונים, היא שכיוון שיעקב לא גר בארץ ישראל בזמן שלקח לו את רחל ואת לאה לנשים, מותר היה לו לעשות זאת למרות שזהו איסור תורה.

דעת ה'אבן עזרא'

הראשון מבין מפרשי המקרא הקלאסיים שהעלה רעיון זה הוא האבן עזרא. בפירושו לספר ויקרא דן האבן עזרא באיסור לקחת שתי אחיות שיהיו צרות זו לזו.⁶ שם הוא מביא כמה סברות של פרשנים אחרים שמתרצים את ההיתר שהיה ליעקב אבינו.⁷ הראב"ע אינו מתרשם מהסברות הללו, ואת דעתו כתב בפירושו לפרשת וילך:

ידענו כי השם אחד, והשנוי יבוא מהמקבלים, והשם לא ישנה מעשיו, כי כולם הם בחכמה. ומעבודת השם לשמור כח הקבול כפי המקום, על כן כתוב "את משפט אלהי הארץ" (מל"ב יז, כו). על כן אמר יעקב "הסירו את אלהי הנכר" (בראשית לה, ב). והפך המקום הדבק בעריות שהם שאר. והמשכיל יבין:⁸

על מנת להבין את עומק כוונתו נשוב לפירושו לספר ויקרא שהוזכר לעיל:

6 אבן עזרא ויקרא יח, יח ד"ה לצרור

7 למשל, דעה שאומרת שרחל ולאה כלל לא היו אחיות, או שהקב"ה לא מעניש על איסורים שלא הזהיר עליהם באופן מפורש.

8 אבן עזרא דברים לא, טז ד"ה אחרי

טעם "ולא תעשו מכל התועבות האלה" שנית להכניס הגר, כי זאת המצוה היא שזה לאזרח ולגר בעבור שהוא דר בארץ ישראל. ואם יש לך לב תוכל להבין כי בימי יעקב שלקח שתי אחיות בחרן ואחריו עמרם שלקח דודתו במצרים לא נטמאו בהם:⁹

נשים לב שבשני המקורות הללו האבן עזרא אומר שישנו צורך בחכמה ובתבונה אישית על מנת להבין כראוי את העניין. משמע מכאן שהסברו אינו מתיישב עם ההיגיון הפשוט אלא מצריך התעמקות בשכל או בבינת הלב.¹⁰

התורה הוסיפה שאיסור עשיית התועבות שיש לאזרח ולגר, הוא מפני שהם גרים בארץ ישראל. מתוך כך מובנים מעשיהם של יעקב ועמרם. הם לא נטמאו משום שלא דרו בארץ ישראל: יעקב היה באותה העת בחרן, ועמרם היה בזמנו במצרים.

'המשכיל יבין' עתה את אופי היחס שבין מגורים במקום מסוים לבין קיום מצוות המיוחדות לאותו המקום, ואת טיבו של יחס זה. הקדוש ברוך הוא אחד, ואין בו שינוי כלל. השינוי במציאות יכול לבוא רק מתוך ה'מקבלים'. עבודת ה' (כלומר קיום המצוות) - עניינה לשמור את כוח הקיבול (כלומר השפע הא-להי לבריותיו) כפי המקום (כלומר לפי אופי המקום).

אבן עזרא הביא את שני הפסוקים המקשרים בין המקום, הארץ, לבין כוחות א-להיים המיוחדים אליו. כלומר, בכל ארץ ישנם כוחות שפע מיוחדים המושפעים בה. על מנת שנוכל לשמר את הכוחות הללו עלינו לקיים את המצוות המיוחדות לאותה ארץ, ובארץ אחרת - ישנן מצוות אחרות. יעקב אבינו לא היה יכול לשאת שתי אחיות אילו היה דר באותו העת בארץ ישראל, אך משום שהיה אז בחרן, אשר 'אלהי הנכר' שלישים בו, הוא לא היה מחויב להימנע מנשיאת שתי נשים.

9 אבן עזרא ויקרא יח, כו ד"ה וטעם

10 כנראה כוונתו היא שמעבר להתעמקות שכלית בלבד יש צורך בהכרת תורת הסוד.

דעת הרמב"ן

הרמב"ן מחדד בדבריו שלא כמו שאר הארצות שבהן נתן ה' למלאכים את השלטון, בארץ ישראל שמר הקדוש ברוך הוא לעצמו את מעמד השליט היחיד ונתן בה חוקים מיוחדים. חוקים אלו נועדו להיטיב עם יושבי הארץ, אך עלולים גם להרע להם אם לא יקיימו אותם:

והענין כי השם הנכבד ברא הכל, ושם כח התחתונים בעליונים, ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם כוכב ומזל ידוע כאשר נודע באצטגנינות... והנה השם הנכבד הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים לכל העולם, אבל ארץ ישראל אמצעות הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו זרע אוהביו... הבדיל אותנו מכל העמים אשר נתן עליהם שרים ואלהים אחרים, בתתו לנו את הארץ שיהיה הוא יתברך לנו לאלהים ונהיה מיוחדים לשמו. והנה הארץ שהיא נחלת השם הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסבול עובדי ע"ז ומגלים עריות...¹¹

הארץ מגיבה באופן שווה לכל יושביה. הגויים היושבים בה אינם רואים בה ברכה משום שאינם מקיימים את המצוות, ולכן הארץ מקיאה אותם. ארצות הגויים אינן מקיאות את יושביהן. השליטים הרוחניים הממונים על הארצות הללו סובלים את תועבותיהם, משום שחוקי התורה אינם חלים על הדרים באותן ארצות.¹²

והשם לו לבדו נתכנו עלילות שמתה רחל בדרך בתחילת בואם בארץ, כי בזכותה לא מתה בחוצה לארץ, ובזכותו לא ישב בארץ עם שתי אחיות... ונראה שנתעברה מבנימין קודם בואם בשכם ולא נגע בה בארץ כלל, מפני העניין שהזכרנו:¹³

11 רמב"ן ויקרא יח, כח ד"ה ותטמא

12 בספרו 'קדושת לוי' (פרשת לך לך) סבר ר' לוי יצחק מבארדיטשוב כגישת הרמב"ן בעניין זה, והוסיף פלפול חסידי משלו. עיין שם.

13 רמב"ן שם

הרמב"ן מחדש, שהקדוש ברוך הוא גלגל שרחל תמות מעט לאחר כניסת יעקב לארץ. כך לא יעבור יעקב על האיסור החמור של קיום שתי נשים אחיות בארץ ישראל. יעקב לא עבר על שום איסור, משום שלא התחייב במצווה זאת בעודו דר בחרן. רק כאשר עלה לארץ ישראל, חיוב המצווה חל עליו. רחל נפטרה כדי למנוע מיעקב לעבור על איסור חמור, ולהיטמא בנישואין לשתי נשים אחיות בחייה.¹⁴

רבו המפרשים שהזכירו את פירוש הרמב"ן, וחלקם חלקו עליו.¹⁵ המהר"ל הוא מהחולקים הבולטים על דברי הרמב"ן. הוא מתייחס לשאלת נישואי יעקב עם שתי אחיות במקומות רבים בכתביו השונים. בספר תפארת ישראל התייחס המהר"ל לשאלת קיום מצוות התורה על ידי האבות.¹⁶ שם הוא מזכיר את דעת הרמב"ן וחולק עליה בטענה שהמצוות הן חובת הגוף, ללא הבדל היכן נמצא האדם, בארץ ישראל או מחוצה לה.

ניתן לומר שהרמב"ן עצמו, מתוך קושי זה עצמו, הסביר את מעמדן המיוחד של המצוות בחו"ל.¹⁷ הרמב"ן מביא את דרשת הספרי "אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצוינין במצוות, שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים".¹⁸ דבר זה מובן אף מדברי ירמיהו: "הציבי לך ציונים"¹⁹ – שישאל מצוינין במצוות. הרמב"ן מוסיף בפירושו לענייננו את לשון המדרש "כדי שלא יהו חדשים עלינו כשנחזור לארץ, כי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה".

משמע שעיקר קיום המצוות שיין בארץ ישראל, ובחוצה לארץ מקיימים את המצוות רק על מנת שלא ישתכחו מישראל. על פי דברי הרמב"ן, קיום המצוות בחוץ לארץ אכן אינו חובה, אלא שלעם ישראל

14 הרב יוסף דוד קלופמאן ('יד המאיר' פרשת ויצא, עמ' פג) ורבי דוד יצחק רבינוביץ' ('צמח דוד על התורה' פרשת ויצא, עמ' ע) התייחסו אף הם לסברה זו, עם דיוקים נוספים מתוך הכתובים.

הרמב"ן במקומות אחרים מתייחס לשאלתנו אף בממדים האחרים ונתייחס לכן בהמשך. עם זאת, כאן הבאנו את דעתו העיקרית.

15 רבנו בחיי (בראשית כו, ה ד"ה וישמו), הריב"ח סקילי (תורת המנחה בשלח דרשה כג, עמ' 231), והר"י אבן שועיב (דרשה לפרשת תולדות) סוברים כרמב"ן, ועם זאת מוסיפים ממדים נוספים לשיטתו. עיין שם.

16 פרק יט

17 רמב"ן ויקרא יח, כח ד"ה ותטמא

18 ספרי דברים פסקה מג

19 ירמיהו לא, כ

נוספה הוראת הנביאים "הציבי לך ציונים", שמחייבת את עם ישראל בקיום המצוות בחו"ל, למרות שמצד האמת חובת קיומן היא רק בארץ.

סיכום הפרק

הראב"ע הרמב"ן, והדיעות שצדדו כמותם, כיוונו בסברתם אל מעלתה הסגולית של ארץ ישראל. אדמת ארץ ישראל עצמה מקודשת מכל שאר הארצות, וממילא ישנו צורך לשמור על קדושתה על ידי קיום המצוות, מה שאין כן בארצות נכר.

פרק שני - מימד הזמן' תקופת האבות / קיום המצוות קודם שנצטוו

ישנם מפרשים המסבירים את ההיתר ליעקב לקחת לו שתי אחיות לנשים על פי מימד הזמן. בהקשר שלנו, המציאות כולה השתנתה במעמד הר סיני. לפני מתן תורה, לא הייתה ה'תורה' במובנה הגלוי כבימינו,²⁰ וממילא דרך החיים של עם ישראל הייתה שונה בתכלית משהייתה לאחר שקיבלו על עצמם את התורה ב"נעשה ושמע".²¹ מכאן נשאלת השאלה המתבקשת: איך נוכל לצפות מיעקב אבינו לקיים את מצוות התורה, והרי היא לא ניתנה בזמנו?

מפרשים רבים מתייחסים לשאלת קיום האבות את מצוות התורה קודם שניתנה.²² זוהי שאלה כללית הקשורה בקשר ישיר לשאלתנו הנקודתית בעניין יעקב שנשא שתי אחיות. משום שארכה היריעה מאוד בעניין זה נתייחס כאן, בתמצות, רק למפרשים המתייחסים באופן ישיר לענייננו. השאלה העיקרית של המפרשים ההולכים בכיוון זה נוגעת למעמדו של יעקב אבינו. מחד גיסא, ניתן לסבור שיעקב נחשב לעניין זה כבן נח (ככל שאר בני דורו) וקיים רק את שבע מצוותיהם. מאידך גיסא, ניתן לומר שיעקב נחשב כגר שקיבל על עצמו את תורת ישראל מרצונו.²³ חלוקה זו מופיעה בדיונים ובסברות על הפן ההלכתי המבדיל בין בני נח, ישראל, וגרים העומדים בתוך.²⁴ החלוקה נעשית בשני מישורים: במישור הייחוס

20 הברייתא בפסחים נד, א המופיעה במדרשים ואף בזוהר אומרת: "שבעה דברים ובראו קודם שנברא העולם, ואלו הן: תורה, ותשובה, וגן עדן, וגיהנום, וכסא הכבוד, ובית המקדש, ושמו של משיח. תורה דכתיב ה' קנני ראשית דרכו". בנוסף ידועה המימרא מהזוהר (פרשת תרומה קסא, ב): "קודשא בריך הוא אסתכל באורייתא וברא עלמא". מובן שהתורה הייתה קיימת טרם מתן תורה, אלא שבמתן תורה היא התגלתה לבני ישראל, ושם קיבלו את הציווי לקיימה.

21 שמות כד, ז

22 דבר העומד אף במחלוקת אמוראים בין רב לרב שימי בר חייא במסכת יומא כח, א.

23 בפועל, מעטים הם הסוברים שיעקב קיים רק את שבע מצוות בני נח (מהרי"ל ודיעה שניה במהרש"א). רוב המפרשים סוברים שקיים את כל מצוות התורה למעט יוצאי דופן, כפי שנראה. התייחסויות לעומק הפלפול בשאלה זו לא תופענה בגוף המאמר אלא בהערות השוליים.

24 אמנם הגדרת יעקב אבינו כבן נח או כגר מתייחסת ל'גברא' שלו, והיה ראוי לכאורה שתופיע בפרק של מימד הכלים. עם זאת, הסיבה שיעקב מוגדר כך היא משום שהוא חי בתקופה שלפני מתן תורה, וממילא זה תלוי במימד הזמן.

המשפחתית של יעקב מול לאה ורחל, ובמישור 'מעמד המצוות' שהאבות קיימו טרם ניתנה התורה. את שני המישורים הללו ניתן לראות בניסיונותיו של הרמב"ן לתרץ סוגיה זו.

נסיונותיו של הרמב"ן לתירוץ על פי פרמטר הזמן

מישור מעמד המצוות:

הרמב"ן בפירושו²⁵ מצטט את פירוש רש"י²⁶ האומר שאברהם שמר את כל התורה כולה. הרמב"ן מזכיר מקורות נוספים המתיישבים עם פירוש רש"י,²⁷ אך לאחר מכן מקשה כמה קושיות על חטאיהם לכאורה של אבות אומתנו הסותרות את ההבנה ששמרו את התורה, וביניהם נישואיו של יעקב לשתי אחיות.²⁸

הרמב"ן מנסה לפרש את המקרא בדרך שמסבירה איך האבות לא קיימו את כל מצוות התורה, והוא כותב:

ואולי נאמר, משמרתי - שניות לעריות של בני נח, ומצותי - גזל ושפיכות דמים, חקותי - אבר מן החי וכלאים של הרבעת בהמה והרכבת אילן, ותורותי - דינין ואסורי עבודה זרה.²⁹

רש"י, בפירושו לפסוק, אומר שהאבות קיימו את התורה כולה, ולעומתו הרמב"ן מסביר מהפסוק שהאבות קיימו שבע מצוות בני נח בלבד.³⁰ למרות זאת, לבסוף הרמב"ן דוחה סברה זו שלו לטובת "דעת רבותינו

25 רמב"ן בראשית כו, ה ד"ה וישמור משמרת

26 רש"י שם: "משמרת - גזירות להרחקה כגון שניות לעריות, שבות לשבת. מצותי - מצות שאילו לא נכתבו דין הוא שיכתבו, כגון גזל ושפיכות דמים. חקותי - דברים שיצר הרע ועו"ג משיבין עליהם, כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז שאין טעם בדבר אלא המלך גזר חקו על עבדיו. ותורותי - להביא תורה שבעל פה הלכה למשה מסיני."

27 למשל בראשית רבה פרשה צד, ג

28 שם הוא מזכיר את דעת רבותינו בראשית רבה פרשה עד, יא, שסוברים שאף בלהה וזלפה היו אחיות לרחל ולאה - סה"כ ארבעה אחיות. למרות שזיעה זו נוגעת לענייננו אין כאן המקום להאריך בה.

29 רמב"ן שם

30 ומוסיף "והוא (=אברהם) השומר והעושה רצון בוראו ומשמר אפילו דקדוקין וחומרות במצות שלהן על מנת לא לגרום לציור שלילי כלפי אברהם.

שלמד אברהם אבינו התורה כולה ברוח הקדש ועסק בה ובטעמי מצותיה וסודותיה, ושמר אותה כולה כמי שאינו מצווה ועושה".

מישור הייחוס המשפחתי:

הרמב"ן בחידושו על הגמרא³¹ מזכיר את הסוגיה בהקשר לנשואי קרובים, ואומר שמצד הדין ההלכתי אין חוששים לייחוס גויים קרובים מצד האב "דרחמנא אפקריה לזרעיה בין בגיות בין בגירות" - התורה הפקירה את זרעם של הגויים.³² ממילא ניתן לסבור שאם רחל ולאה היו בנות לאמהות שונות הן לא היו נחשבות אחיות לעניין אישות.³³ אך מוסיף הרמב"ן, שבזה שחכמים³⁴ לא פירשו את הייחוס של רחל ולאה כאחיות מן האם, משמע שהיו אסורות מן הדין בכל אופן. בסופו של דבר, דעת הרמב"ן בסוגיה זו הייתה סמוכה על הרעיון שקיום המצוות תלוי בארץ ישראל.

מישור הייחוס המשפחתי - החזקוני, הרא"ם³⁵ והמהרי"ל

החזקוני לא סבר לפסול את הסברה במישור 'הייחוס המשפחתי' שפסל הרמב"ן:

וא"ת איך נשא יעקב אבינו שתי אחיות בחייהן הרי קיים את כל התורה כלה אלא אמרו רבותינו גר שנתגייר כקטן שנולד דמי. וי"א לאה ורחל משתי נשים היו וגר אין בניו מתיחסים אלא אחר האם כדנפקא לן מ"כי יסיר את בנך" ולכך הותרו ליעקב.³⁶

31 חידושי הרמב"ן יבמות צח, א ד"ה ודכולי עלמא

32 רק של הזכרים - לכן אין הייחוס הולך אחר האב אלא רק אחר האם.

33 עם זאת מוסבר שם שלעניין ירושה יש להם יחוס אחר האב, וזאת למרות שזרעו מופקר.

34 כנראה שכוונתו לאמוראים או לגאונים שקדמו לו. וראה את דעת החזקוני להלן.

35 הרא"ם הובא בספר "לבוש יוסף" על התורה (של ר' יוסף ישר) ח"א בראשית כט, כח. לא מצאתי את דברי הרא"ם במקורם.

36 חזקוני בראשית כט, כט ד"ה ויתן לו

החזקוני סובר שיעקב קיים את כל התורה כולה, ומציע שתי אפשרויות להיתרו לשאת שתי אחיות:

האפשרות הראשונה היא על פי הכלל "גר שנתגייר כקטן שנולד דמי".³⁷ מכיוון שיעקב קיים את כל התורה כולה, ממילא מוכרח שגייר את רחל ולאה טרם נישואיו אֶתן (שהרי ישנו איסור נישואין עם גויות). בעצם התגיירותן הן כאילו נולדו מחדש לתוך עולם היהדות וכל ייחוסן המשפחתי הקודם בטל. ממילא, אין האחיות מיוחסות זו לזו.

האפשרות השנייה, בשם הי"א,³⁸ היא שלא רחל היו אחיות רק מצד אביהן לבן, אך היו להן אמהות שונות.³⁹ אצל גויים וגרים אין חוששים לזרע האב, לכן היה מותר ליעקב לשאת את שתיהן, שהרי אין מיוחסות כאחיות לעניין זה, שהייחוס הוא מן האם בלבד.⁴⁰

ניתן לראות כי בשתי הסברות שהחזקוני מעלה, הייחוס בין רחל ולאה לא מחשיב אותן כאחיות לעניין נישואיהן עם יעקב.

תובנת המהר"ל

המהר"ל בגור-אריה⁴¹ כותב בשם הי"ש מפרשים' שהאבות קיימו את מצוות התורה, אך קיבלו את המצוות עליהם כגרים שנתגיירו, והם נחשבו כקטן שנולד לעניין ייחוסם.⁴² משום שלא התחייבו בקיום המצוות מלידתם אלא כל אחד מהם קיבל אותן עליו, אין איסורי העריות נוהגים בהם. לכן לא היו לאבות, ובכללם ליעקב אבינו, כל

37 יבמות כב, א

38 והיא זו שהוזכרה בדברי הרמב"ן מחידושי לתלמוד (ראה הערה 31).

39 המהר"ל כתב כן בספר המנהגים ליקוטים סי' כב, אלא שהוא מוכיח מכאן שיעקב קיים את התורה כבן נח, ולא כדעת החזקוני שיעקב קיים את כל התורה כולה כגר.

40 ראה את דעת הגרי"ז סולוביצ'יק בהמשך הפרק שטוען אותו הרעיון על ההבדלים בין ייחוס בן נח לייחוס ישראל, אך שם הוא טוען כי עצם הגדרת הייחוס שונה, וממילא אין הבדל בין אחיות מן האב לאחיות מן האם.

41 גור אריה בראשית מו, י ד"ה זו דינה שנבעלה לכנעני

42 הוא משתמש בכלל ההלכתי שהחזקוני הביא בסברתו הראשונה, אלא שהוא אומר אותו ביחס לאבות ולא ביחס לאמהות.

איסורי קורבה, ומותר היה להם להינשא לעריות האסורות מהתורה, אף שקיימו את מצוות התורה.

השילוב הרעיוני בסברת המהרש"א

המהרש"א⁴³ מחבר את שתי סברותיו של החזקוני לכדי סברה אחת: יעקב גייר את נשיו לפני שנשא, לכן נחשבו כ'קטנים שנולדו' שעתידיה התורה להתירן, ויחד עם זאת סבר שאחיות היו רק מצד אביהן.⁴⁴ הוא מסביר שמוכרחים להוסיף שהן היו אחיות רק מצד אביהן, משום ש"מה שנאסר לכן נח ודאי לא הותר לו", ליעקב. למרות שעבר ברית מילה הוא עדיין מחויב בחומרת שבע מצוות בני נח.

דיוקי דעת הגרי"ז סולוביצ'יק

הרב יצחק זאב הלוי סולוביצ'יק בחידושי⁴⁵ התייחס לדברי החזקוני והמהר"ל, והוסיף תירוץ מחודש: איסורי האישות של בן נח שונים במהותם הרוחנית מאיסורי האישות של ישראל, שלא היו קיימים כלל טרם מתן תורה.⁴⁶ איסור נשיאת שתי אחיות לא שייך כלל טרם מתן תורה, משום שרק גדרי האישות של בני נח היו קיימים אז בעולם, ולהם אין האיסור הזה. לדעתו, במתן תורה התחדשו במציאות הגדרות רוחניות למוסר האלוקי הגלוי בעולם, והן באו לידי ביטוי במצוות תורת ישראל.

43 חידושי אגדות מהרש"א יומא כח, ב ד"ה מצותי

44 לדעת רבי אלעזר בסנהדרין נח, ב, שהחמיר בקרובה מצד האם "משום שלא יאמרו באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה" - שהיו אסורות כגויות להינשא שתיהן ליעקב (בקדושה חמורה), אך כגרות הותר הדבר (בקדושה קלה). ומשמע שלא מתקבל על הדעת שבעודן גויות הן יהיו אסורות בדבר חמור יותר מהאסור עליהן לאחר שיתגיירו.

45 חידושי הגרי"ז על התורה סי' יב

46 ניתן אולי להבין עניין זה על פי דוגמה פשוטה שהוא עצמו מביא שם: אברהם לא נימול עד שהצטווה בכך, לא רק משום שלא הצטווה, שהרי התורה לא ניתנה, אלא שלא היה עד זמנו מהות של 'ערל' שעליו יהיה ניתן להחיל מהות של 'מהול'. נראה מדבריו שהתכוון למהות הרוחנית ולא למהות הגשמית בלבד.

מישור מעמד המצוות - השלמת דעת הראב"ע והמהר"ל

הראב"ע,⁴⁷ שדעתו הובאה בפרק הקודם, מתייחס לשאלה זו אף בממד הזמן, ומסביר שלפני מתן תורה שמרו האבות על חלק מהמצוות. לסברתו, ישנם מצוות שאינן תלויות במקום או בזמן, ויש בהן היגיון טבעי המתיישב על לב האדם ומקובלות אצלו בשיקול דעת פשוט - מעין אקסיומות. הוא קורא להן 'עיקרים' או 'פקודים' (במשמעות הביטוי 'מצוות שכליות' להגדרת ראשונים רבים).⁴⁸ לעומת זאת, מצוות אחרות, כאיסור נשיאת שתי אחיות, אינן מוכרות אלא מתוך התורה עצמה, וקודם שניתנה לא הייתה כלל הווא אמינא לקיומן. משמע שלדעתו, קודם שניתנה התורה לא קיימו כלל את המצוות שלא הייתה סברא הגיונית לקיימם, והן נתחדשו במתן תורה. אין כאן סתירה לדבריו מהפרק הקודם, אלא הוספת נקודת מבט על הסוגיה.

רעיון דומה עולה מדברי המהר"ל בספר באר הגולה.⁴⁹ הוא מתייחס שם לברייתא, התמוהה בעניי הבריות, בפרק 'הבא על יבמתו':

תנו רבנן, האוהב את שכניו, והמקרב את קרוביו, והנושא את בת אחותו... עליו הכתוב אומר: אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני.^{50 51}

התמיהה שעולה מהברייתא היא: איך אומרים שהנושא את בת קרובתו עושה מעשה טוב, והרי זיווג קרובים דומה לערווה?! על כך המהר"ל מקשה: אם אכן היה גנאי מהותי בזיווג לקרובים, עולה תמיהה על עמרם שנשא את יוכבד דודתו ויצאו מהם "עמודי כל העולם", משה אהרן ומרים. עוד מוסיף המהר"ל שאדרבא, "הדעת נותן לקרב ולא לרחק". אנשים הקרובים בטבעם ובחינוכם - זיווגם יעלה יפה יותר. למסקנה

47 'יסוד מורא' שער חמישי בתחילתו

48 דוגמאות שהראב"ע מביא למצוות אלה: עשרת הדברות (חוץ משבת) ורוב איסורי העריות (אך לא כולם), כמו משכב זכור והרבעת מין במין אחר. במצוות אלה ניכר בפשטות שה' טבע בעולמו טבע מסוים, ושינוי מלאכותי של אותו הטבע נאסר על מנת לשמור על עולמו שברא, ועליהן התכוון הכתוב בעדותו של ה' על אברהם ששמר את מצוות ה' (ע"פ בראשית כו, ה).

49 באר הגולה באר ב פי"א

50 יבמות סב, ב

51 משמע שהתיאורים והמעשים המובאים בברייתא הם דברים טובים ומעלות המקרבות לה' יתברך.

הוא סובר בדומה לראב"ע, שיעקב לא קיים את חוקי התורה טרם ניתנה,⁵² ו"אדרבא, הקירוב אל קרוביו הוא הגון וטוב, ואין טוב יותר מזה". המהר"ל בספרו "תפארת ישראל" מעלה סברה נוספת לתירוץ הקושי.⁵³ הוא מסביר שם שכל אחד מהאבות קיבל את המצוות הקשורות למידתו⁵⁴ כאילו היו מצווין בעיקר עליהן וראויין להן, ושכרן של מצוות אלה יותר גדול, בבחינת 'מצווה ועושה'. ודאי שהיו מקיימים את שאר מצוות התורה, אך רק במדרגת 'אינו מצווה ועושה'.⁵⁵

לאחר הבחנה זו ממשיך המהר"ל בהבחנה נוספת, ואומר שכל מה שאמר על קיום האבות את מצוות התורה נוגע רק למצוות עשה, שאותן מקיימים על מנת לקנות מעלה ושלמות נפשית ורוחנית אף ללא הצייווי, אך לא למצוות לא תעשה. במצוות לא תעשה אין קניין מעלה כלל,⁵⁶ לכן לפני שניתנה התורה, כשלא היה כל חיוב בהן, לא הייתה סיבה לקיימן. מכאן המהר"ל מסיק שיכול היה יעקב אבינו לשאת שתי אחיות משום שזו מצוות לא תעשה, ואותן האבות לא היו קיימו כי לא הייתה סיבה לקיימן.

52 שאין להם הסבר הגיוני, פרה אדומה ועוד, וכן פרש רש"י בראשית כו, ה (ראה הערה 26). המהר"ל השתמש בלשון 'שלילה' - שלא קיים את החוקים, לעומת הראב"ע שהשתמש בלשון חיוב - שקיים את העיקרים, וכמובן שלמרות הדמיון ביניהם, יש הבדל בפועל בין הסברות.

53 פרק כ'. ניתן לראות רעיון זה גם בספרו גור אריה המוזכר בתחילת הפרק.

54 מידת "חסד לאברהם" היא שקיבל כל התורה כולה, מידת "דין ליצחק" היא שקיבל את מצוות השחיטה, ומידת "אמת ליעקב" היא שקיבל את מצוות השבת.

55 ראוי לציין כאן כי הסברה של הר"י אבן שועיב (ראה הערה 15), בהקשר להימצאותו של יעקב בחו"ל, מבוססת על הרעיון שהאבות, ובכללם יעקב, קיימו את כל התורה, אך כמי שאינו מצווה ועושה, ורק עקב השהייה בחו"ל התאפשר לו לשאת שתי אחיות.

56 דבר זה הוא מוכיח מקידושין לט, ב: "תנן: כל העושה מצוה אחת - מטיבין לו. עשה - אין, לא עשה - לא; ורמינהי: ישב ולא עבר עבירה - נותנים לו שכר כעושה מצוה! אמר ליה: התם, כגון שבא דבר עבירה לידו וניצול הימנה". משמע שאין מקבלים על מצוות לא תעשה שכר כעושה מצוות עשה, אלא רק אם באה עבירה לידו ולא עשא .

השלמת דעת המהרש"א

המהרש"א מעלה את הרעיון שיעקב קיים את שתי נשיו כנגד החיוב, משום שבדיעבד לא היה מחויב להוציא אחת מהן:

וה"נ ברחל ולאח איכא למימר: כיון שנשא רחל בהיתר דרחל נתקדשה לו בעבודת שבעה שנים ולאח נשאה בערמת לבן אותו, לא הוציא טוב אחת מהן משום שהוא דבר שעתידה תורה ליאסר כיון דלא היה מצווה אז.⁵⁷

משמע שבדיעבד אין חובה על יעקב להוציא את לאה, אף שקידושיה היו קידושי איסור ונעשו בטעות, משום שבאותו הזמן לא היה כפוף למצוות התורה שאסרה שתי אחיות בחיוב גמור עד כדי כך שיתחייב להוציא את לאה.⁵⁸

פירוש ה'אור החיים' בעניין זה

ה'אור החיים' בפירושו לתורה⁵⁹ מתייחס לסוגייתו מתוך תשובה לשאלה אחרת שמעלה הווא אמינא שיעקב לא קיים את פשט מצוות התורה.

57 חידושי אגדות למסכת יומא כח, ב. החילוק המהותי בין שתי סברותיו של המהרש"א הוא האם האבות קיימו את התורה טרם ניתנה או שהיו נחשבים כבני נח. למאן דאמר שקיימו את כל התורה טרם ניתנה - התירוץ הוא שיעקב גייר את נשיו טרם נשאן. ולמאן דאמר שהאבות נחשבו כבני נח בלבד - לכתחילה אין כל בעיה, שכן בני נח לא נצטוו שלא לשאת שתי אחיות. ה'חתם סופר' בחידושו על התורה פרשת וישלח קעב, ב מתייחס למחלוקת ביחס להגדרתו של יעקב כבן נח או כישראל. עיין שם.

58 ישנם מפרשים שדנים בדבר איזו אשה הייתה כשרה ליעקב ואיזו הייתה אסורה לו, כפי שמוכח בסברת המהרש"א. בעל ה'תיבת גמא' (פרשת ויצא פרק ז אות ב), כותב באופן ישיר על שני צדדי המטבע שהזכר קודם בנוגע לקיום האבות את התורה, בשם החזקוני, אשר הובא אף בדברי המהרש"א בצורה משולבת. הוא מוסיף לכלל זה תשובה לשאלה איזו אחת מהאמהות, רחל או לאה, הייתה נשואה באיסור ליעקב על פי ההווא אמינא אם יצאו מכלל בן נח, אם לאו. ובלשונו: "אם יצאו מכלל בן נח לאחר שכרת ה' ברית עם אברהם, קידושי רחל כדן תורה בעבודת הצאן קידושי כסף, ולאח לא, ואם לא יצאו, קידושי לאה בהיתר בעולת בעל יש להם". את דבריו הוא מביא בשם ה'פרשת דרכים', ומסביר שאם יצאו מכלל בני נח קידושי רחל שרירים, שהן על פי התורה, ואם לאו, לאה היא המקודשת כראוי, שקידושיה היו כדן קידושי בן נח. זאת מתוך ההבדלים בין בני נח, שקידושיהם בביאה, לישראל, שקידושיהם הוא אף בכסף, או בשווה כסף, ובמקרה שלנו, עבודת יעקב שבע שנים.

59 בראשית מט, יג, ד"ה ראובן בכורי אתה

השאלה שעולה שם היא על כך שיעקב ביכר את בן האהובה, הוא יוסף בנה של רחל, על פני בן השנואה הבכור,⁶⁰ הוא ראובן בנה של לאה. לסברתו, קודם שניתנה התורה בני האדם נצטוו לקיים רק שבע מצוות בני נח, ושאר מצוות התורה היו יותר בגדר המלצה שיש בה רווח, אך אין עונש בחוסר קיומה (כחלק מהמצוות אף כיום, כדבריו), ובלשונו: "קרוב לשכר אם יעשה ורחוק מן ההפסד אם לא יקיים". לעומת שאר בני האדם, האבות קיימו את רוב רובן של מצוות התורה מרוב חביבותם את ה' ורצונם להידבק בו, וכלשונו: "להרויח תועלת המצוות ועסק התורה". עם זאת, במקום שבו ראו האבות יתרון ותועלת באי-קיום מצווה מסוימת, העלימו עין מהרווח שהיו מקבלים מהמצווה, משום שסוף כל סוף לא יענשו אם לא יקיימוה.

סברת המשך חכמה

המשך חכמה⁶¹ מוכיח מתוך היקש⁶² כי כפי שיש הבדל בדין בין שוגג למזיד – שהרי אם בא על הערווה במזיד יש כאן מעשה מתועב, אך אם בא עליה בשוגג אין כל תועבה משום שהתועבה תלויה בכוונתו למרוד, ובשוגג לא היה כוונה כזו – כך יש הבדל בין קודם שניתנה התורה לאחור שניתנה. וכך בלשון תמיהתו של המשך חכמה:

...כי איך יתכן לומר כי המעשה מתועב, אחרי אשר כל יחס אומה הישראלית בא מאיסור שתי אחיות שנשא יעקב! לזה אמר כי אין הדבר כן, יען קודם מתן תורה היה המעשה בלתי מגונה, ואחר מתן תורה המעשה מגונה...

60 דברים כא, טז

61 בפירושו לתורה ויקרא יח, יח ד"ה ואשה אל אחותה

62 מובא בגמרא יבמות ט, א המקשרת בין אחות צוררת לחטאת שגגת ציבור: "נאמר כאן 'עליה' ונאמר להלן (ויקרא ד, יד) 'ונודעה החטאת אשר חטאו עליה', לומר לך שאין חייבים אלא על דבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת".

משמע שהמציאות קודם נתינת התורה הייתה כקיום התורה מתוך מקום של שוגג שאינו יודע מה הן המצוות המוטלות עליו. כמו בעל תשובה בראשית דרכו שאינו יודע את כל המצוות על בוריין. ניתן אף לומר שעד שהתורה ניתנה לא היה אפשרות גלויה לדעת מה יהיה כתוב בה. לפי סברה זו, סוף כל סוף יעקב יתחייב, אך לא כמזיד - לכרת, אלא כשוגג - לכפרה על ידי קרבן חטאת. דבר זה יכול להתאים למדרש⁶³, המוזכר אף בכמה מפרשים⁶⁴, המביא את התנגדותו של יעקב לברך על הכוס עקב הפגם שלו בנשיאת שתי אחיות, שעל זה, לדעת המשך חכמה, חייב כפרה.

חידוש הרבי מליובביץ' ביחס לסוגיה

רבי מנחם מנדל שניאורסון מליובביץ' עסק בסוגייתנו בשיחתו לפרשת ויצא.⁶⁵ במהלך השיחה, כדרכו בקודש, התייחס בעיקר לפירוש רש"י, שבאופן מפתיע לא התייחס כלל לשאלה שלנו. תמיהה זו גרמה לרבי מליובביץ' לחקור את הנושא לעומקו. בראשית דבריו הוא מפרך את הסברות השונות שהוזכרו במפרשים, בטענה שאינן מתיישבות עם פשט המקרא: את הפירוש על פי מימד המקום הביא בשם הרמב"ן, ופרכו, שהרי עולה מפירוש רש"י⁶⁶ שיעקב קיים את תרי"ג מצוות התורה אף בבית לכן בחוץ לארץ. הרבי אף הזכיר את הסברה שבנות לכן התגיירו לפני שהתחתנו עם יעקב, ופרך אותה משום שאינה מוזכרת בפשט התורה או ברש"י, ועוד, שהדעת נוחנת שסיבת איסור נשיאת אחות אשתו, שהיא כדי שלא יהפכו מאוהבות זו לזו בטבען לצוררות ושונאות, עדיין עומדת.

63 פסחים ק"ט, ב: "אומר לו ליעקב: טול וברך! אומר להם: איני מברך, שנשאתי שתי אחיות בחייהן, שעתידה תורה לאוסרן עלי".

64 בין השאר הרא"ם וה'פרשת דרכים' מזכירים מדרש זה, וכן המפרשים המצטטים אותם.

65 ליקוטי שיחות ה (בראשית), פרשת ויצא תשכ"ח

66 רש"י בראשית לב, ה: "גרת - גרתי בגימטריא תרי"ג, כלומר עם לכן הרשע גרתי ותרי"ג מצות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים".

הרבי הלך בכיוון אחר. קודם כול הוא הוכיח שהאבות קיימו את מצוות התורה מתוך הידור וחומרה, שהרי לא צוו. לכן, כאשר מצוות בני נח, שעליהן כן נצטוו, סותרות מצוות מהתורה, מצד הדין חייבים הם להעדיף את מצוות בני נח על פני מצוות התורה.

עוד הוא אומר כי אמנם ישנן שבע מצוות שבני נח צוו עליהם, אך חוץ מהן בני נח קיבלו על עצמם כמה הנהגות נוספות שחשיבותם גדולה כמצווה. הרבי מוכיח מרש"י שבני נח קבלו על עצמם איסורי עריות⁶⁷ ומצוות כיבוד אב ואם.⁶⁸ דבר נוסף שקיבלו בני נח על עצמם הוא לא לרמות זה את זה – דבר המוכח מענייננו בפשט התורה: יעקב שואל את לכן "ולמה רמיתני",⁶⁹ עד שאפילו לכן הרמאי⁷⁰ היה מוכרח להצטדק בתירוץ ש"לא יעשה כן במקומנו...".⁷¹ מכאן מובן כי יעקב, שהבטיח לקחת את רחל לאשה ואף נתן לה סימנים, לא היה יכול לחזור בו משום שהיה מחויב לאיסור לרמות, שבני נח קיבלו על עצמם ושחשיבותו יתרה יותר מקיום החומרות הנוספות שרק האבות קיבלו על עצמם – מצוות התורה.

סיכום הפרק והדיעות

בפרק זה ראינו ריבוי דיעות הסוברות שיעקב יכול היה לקחת שתי אחיות לנשים בגלל התקופה שבה חי, קודם מתן תורה. כאמור, הבאנו את הדיעות על פי חלוקה לשני משורים:

במישור הייחוס המשפחתי, הפרשנים (החזקוני, הרא"ם, המהרי"ל, המהרי"ל בגור אריה, הדיעה הראשונה במהרש"א, והגרי"ז סולוביצ'יק) סברו לתרץ שהמעמד המשפחתי שההלכה מייחסת לדמויות, הוא

67 רש"י בראשית לד, ז: "שהאומות גדרו עצמם מן העריות על ידי המבול", ומן ההכרח שאין הכוונה אף לאיסור אחות אשתו, אלא לעריות אחרות כמוכח מהמשך הפסקה.

68 רש"י בראשית ט, כג: "...שם שנתאמץ במצוה יותר מיפת...", בענין כיסוי אביהם. ורש"י שם יא, לב: "...לא קיים אברם את כבוד אביו שהניחו זקן והלך לו...".

69 בראשית כט, כה

70 ראה רש"י בראשית כט, יח ד"ה ברחל ביתן הקטנה

71 בראשית כט, כו

המאפשר נישואין אלו על פי כללים הלכתיים: אם הם גרים, אז "גר שנתגייר כקטן שנולד דמי", ואם הם בני נח, לאה ורחל היו אחיות מאב אך לא מאם ומותרות לבן נח, ואפילו חידשו שלא הייתה אז הגדרה של 'אישות' ישראל בעולם.

במישור מעמד המצווה, הפרשנים (הראב"ע, המהר"ל בבאר הגולה וב'תפארת ישראל', הדיעה השניה במהרש"א, האור החיים, המשך חכמה, והרבי מליובביץ') סברו לתרץ שאיסור נשיאת שתי אחיות אינו חל: או משום שהוא 'חוק' שאיננו עיקר, או משום שיעקב הוא כמי ש'אינו מצווה ועושה', שאינו מחויב לקיים מצוות לא תעשה, או משום שהמצוות היו אז בגדר 'המלצה' או 'חומרה' ולכן נדחו מול תועלת גדולה או הנהגות בני נח של איסור רמאות, או משום שיעקב הוא כעובר 'בדיעבד' או כ'שוגג' (שחייב כפרה).

פרק שלישי - מימד הכלים' הוא יעקב אבינו / שרביטו של מלך

ישנם מפרשים שסברו שהסיבה שיעקב אבינו היה יכול לקחת שתי אחיות לנשים, למרות האיסור המפורש לכך מהתורה, היא תוקף מעלתו של יעקב אבינו בעצמו. לסברתם, יעקב אבינו לא היה צריך לחפש סיבות חיצוניות לו על מנת ליישב ולהצדיק את מעשיו, כסיבת המקום או סיבת הזמן, אלא לדעתם ההיתר שיעקב קיבל למעשיו היה מתוכו, ובעצם מצד קרבתו לקדוש ברוך הוא. פרק זה עוסק במעלה הסגולית הטמונה ביעקב אבינו, וממילא הוכחות המפרשים קשורות יותר לתורת הנסתר. מימד זה דומה במידה מסוימת למימד הראשון, העוסק בכך שהמעלה הסגולית של ארץ ישראל היא הקובעת שחיוב קיום המצוות יחול בתחומה דווקא. זאת לעומת המימד השני, שרבו בו הדיונים ההלכתיים ביחס לחובה לקיים את מצוות התורה קודם שניתנה.

קשריו של יעקב עם הקב"ה לפי סברת הריקאנטי

רבי מנחם ריקאנטי בפירושו למקרא⁷² מסביר בשם 'אחרונים', בעניין טעם איסורי העריות, שעשר הספירות הן הביטוי של השפעת הקדוש ברוך הוא בעולם, ושפעולות מסוימות פוגמות בהשפעה זו. מסביר הריקאנטי שמי שעובר על אחד מאיסורי הערוה משפיע בצורה ישירה על דרכי השפעת הקדוש ברוך הוא בעולם, והבא על שתי אחיות פוגם בספירת הוד ובספירת מלכות. עם זאת, הוא מוסיף "אמנם יעקב אבינו ע"ה שאמר לו הקב"ה אתה אלוה בתחתונים⁷³, הותר לו להשתמש

72 ויקרא יח, ו ד"ה איש איש אל כל שאר בשרו

73 בראשית רבה פרשה עט, ח: "ויצב שם מזבח ויקרא לו אל, אר"ל ויקרא לו אל אלהי ישראל אמר אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים, ר' הונא בשם ריש לקיש אמר אפילו חזן הכנסת אינו נוטל שררה לעצמו ואתה היית נוטל שררה לעצמך מחר בתך יוצאה ומתענה, הה"ד ותצא דינה בת לאה."

דבר זה מעלה תמיהה מסוימת, משום שהמדרש עצמו מביא את דעת ר' הונא בשם ר"ל המגנה את העובדה שיעקב לקח שררה לעצמו, ואם כן - איך יתפס שהקריאה של הקב"ה

בשרביטו של מלך". משמע מדבריו, שהקדוש ברוך הוא נתן ליעקב היתר אישי לשאת שתי אחיות למרות האיסור, מתוך טיב המעמד הרוחני של יעקב, שכולל את קרבתו לקדוש ברוך הוא ודבקותו בו.

אך למה קדוש ברוך הוא התיר את זה ליעקב אבינו? הריקאנטי דרש על איסור נשיאת שתי אחיות, שעליו נאמר בתורה שטעמו הוא שלא תהיינה הנשים צרות זו לזו,⁷⁴ את הפסוק "צרור המור".⁷⁵ הכוונה בזה היא שהוא עושה "קשר בצינורות המרכבה שלא ישפיע לבת זוגה". משמע שהותר ליעקב, כיוון שהוא יפעיל את ההשפעה מהעולמות העליונים כדי לגרום שהאחיות לא יהיו צרות זו לזו, ורואים שאכן כך קרה כשרחל מסרה ללאה את הסימנים שקיבלה מיעקב.⁷⁶

תשובות האברבנאל

האברבנאל בפירושו לתורה⁷⁷ מעלה שאלה בנוגע לסוגייתנו, והיא: כיצד נשא יעקב יותר מאישה אחת?⁷⁸ בתשובה לשאלה זו הוא מביא שלוש סיבות, והיסוד החוזר את כולן הוא שכך היה רצון ה' יתברך, שהרי יעקב מצד עצמו לא רצה לקחת לאשה אלא את רחל.

ליעקב "אלוה בתחתונים" היא דבר חיובי? ניתן לתרץ שאין כוונת הריקאנטי למהלך חיובי או שלילי, אלא למציאות פשוטה של יעקב אבינו, שעליו ניתן לדון.

74 ויקרא יח, יח. עיין רש"י, רשב"ם ורמב"ן שם ד"ה לצרור.

75 שה"ש א, יג

76 כפי שמופיע ברש"י וברד"ק על בראשית כט, כה ד"ה ויהי. רעיון דומה לזה מופיע ב'פילפולא חריפתא' בשם מדרש יהונתן על פי הרמב"ם המובא בספר 'לבושי יוסף'. שם הרב מקבץ דיעות שונות על סוגיה זו. אחת מהן, כאמור, סוברת כי בזה שרחל מסרה את הסימנים ללאה הוכיחה שאין ביניהן קנאה וממילא יכול היה יעקב לשאת אף אותה, משום שסיבת האיסור, שמא תיגרם קנאה, אינה קיימת. עוד הוא מביא שם שכאשר הרגישה רחל שעולה בה קנאה באחותה על שאין לה בנים, אמרה ליעקב "הבה לי בנים", שאחרת תהיה אסורה לו מדין זה, לכן אף אומרת "ואם אין מתה אנוכי", בעבור איסור זה. בספר 'חמדה גנוזה' הוסיף הוכחה לכך שלא הייתה קנאה אף מצד לאה, והיא שווייתה על בנה השביעי לטובת רחל, ובמקומו נולדה דינה, לפי המדרש המופיע בתרגום יונתן בן עוזיאל.

77 בראשית כט ד"ה 'ויעבוד יעקב ברחל' עד 'וישמע את דברי בני לכן לאמר".

78 כביכול השאלה מתמיהה משום שלפני חרם דרבנו גרשום, לא היה כל איסור (הן דאורייתא הן דרבנן) לשאת יותר מאשה אחת. אך האברבנאל מסביר את דבריו בכך שהדבר מגונה וראוי להתרחק ממנו, אפילו לבני נח, וזאת למרות שיש בו היתר, ומביא רשימה של אבות בדורות הראשונים הקודמים ליעקב (אדם ובניו, נח, שם, עבר, אברהם [שנשא את הגר רק במצוות שרה], ויצחק) שעליהם מסמך את טענתו.

הסיבה הראשונה: רצון ה' גלגל הדבר משום שהיה צורך בריבוי משמעותי שיצא מירך יעקב, על מנת לאפשר לבני יעקב להפוך לעם בעודם במצרים וכדי לקיים את הבטחת ה' ליעקב שבחייו יהיה: "והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפנה וגבנה".⁷⁹ הקדוש ברוך הוא סיבב שנשיו תהיינה אחיות ושפחותיהן, על מנת שתשרה אהבה וקירבה בין האחיות,⁸⁰ והשפחות יתבטלו אליהן. על ידי כך בניהן יהיו בקשרי ידידות ובאחדות,⁸¹ ובכך יתברך יעקב עוד בחייו בראיית רוב צאצאיו. יעקב נשא שתי אחיות מרצונו של הקדוש ברוך הוא – כדי שקרבתן המשפחתית של נשותיו תרבה את האחדות והאחוה של עם ישראל.

הסיבה השנייה: הקדוש ברוך הוא ראה ביעקב שני טְבָעִים: טבע הבכור שקנה מעשו אחיו, וטבע הצעיר. מן השמים נגזר כי בניו של יצחק היו מיועדים לבנותיו של לבן, אלא שבנותיו של לבן היו צדקניות. הקדוש ברוך הוא סיבב שיעקב ישא את שתיהן על מנת שלא תצטרך לאה להינשא לעשו הרשע, אלא ליעקב שקנה את בכורתו. לדעת אברבנאל, מכך ששני בני אברהם לא היו יכולים לדור יחדיו וכך גם שני בני יצחק, ולעומתם כל תריסר בני יעקב התאחדו לבסוף, מוכח שה' הצליח דרכו של יעקב וכל מעשיו היו מושגחים ובאים מאתו יתברך. בהכוונתו של הקדוש ברוך הוא יעקב נשא שתי אחיות: מצד סגולתו של יעקב שהיו בו שני טְבָעִים עקב קניית בכורת עשו, ומצד לאה שהייתה צדקנית ולא הייתה ראויה לעשו.⁸²

79 בראשית כח, יד

80 דבר המתיישב אף עם דברי המהר"ל בבאר הגולה המוזכרים בפרק ב', האומרים שקורבת אחיות היא דבר טבעי ונכון, וזאת לפי הברייתא ביבמות סב, ב. אך זה סותר את סברת הרמב"ן בפירושו לויקרא יח, יח ד"ה לצרור, שטוען שטבע האחיות להיות אוהבות וע"י הנישואין לבעל אחד יגרום הדבר לשנאה ולפירוד.

81 ואפילו השנאה בין יוסף לאחיו, בפרשת וישב, שככה עד סוף ימיו של יעקב, כאשר הייתה התאחדות משפחתית מחודשת במצרים, בפרשת ויגש.

82 הסיבה השלישית היא לשאלה למה נשא ארבע נשים, והתשובה היא שה' עשה ביעקב מקבילות רוחניות לכל העולם בזה שיש בו ארבעה פנים. דוגמאות לפנים הללו הן ד' פני המרכבה (יחזקאל א, ח); ד' רוחות השמים; ד' עונות השנה; ד' היסודות, ד' הצורות המורכבים ועוד. לכן זימן הקב"ה שיקח ד' נשים לרמוז לאותן הרביעיות, ועוד שמהן יצאו י"ב שבטי ישראל שהתחלקו לד' דגלים במדבר.

העולה מתוך דברי האברבנאל, שהקדוש ברוך הוא שברא את הכול כיוון את המציאות כך, ויעקב היה רק נפעל של המציאות הא-להית. הוא בעצם עשה את רצון ה' וקיים את מצוותיו שהוכוונו כלפיו בצורה מדויקת.

הבנת 'צרור המור' והסבר הרמ"ק

בעל 'צרור המור'⁸³ בפירושו למאבק של יעקב עם המלאך במעבר יבוק, מסביר ששרו של עשו לא מצא ביעקב שום עוון, חוץ מזה שלפי שלמותו וצדקתו לא היה ראוי לישא שתי אחיות. משמע שיעקב היה שלם במידותיו וצדיק, וקרבתו לקדוש ברוך הוא הייתה במעלה על שאר בני אדם, אך דבר זה לא נתן לו היתר לשאת שתי אחיות. אם כן מדוע עבר על איסור זה?⁸⁴

בעל 'צרור המור' אינו מתייחס לשאלה זו ואינו מציין סיבה לחטא יעקב. הרמ"ק⁸⁵ מתייחס לעניין שרו של עשו שמצליח לפגוע ביעקב בגיד הנשה. לסברתו הפגיעה הייתה בעקבות חטא ודאי שעשה בכך שנשא שתי אחיות, ומביא פירוש לזה על דרך הסוד. הוא מסביר שיעקב ידע שעתידה התורה לאסור זאת, אך החליט לעבור על איסור זה, משום שזו הייתה הדרך היחידה להוציא משביה את הנשמות המפוזרות של י"ב השבטים שהיו תחת ממשלת לכן הארמי מימי קדם, עקב חטא אדם הראשון. יעקב היה יכול לעשות זאת הייתה רק על ידי נשיאת בנותיו של לכן, וגם זאת רק על ידי הדחק, משום שלא היה ביעקב כוח מספיק כדי לעמוד כנגד הקליפות החיצוניות מבלי להיפגע. ואכן, הוא נפגע בהיבקותו עם שרו של עשו כיוון שעבר על האיסור.

83 בראשית פרשת וישלח, ד"ה וירא כי לא יכול לו

84 ניתן להסביר את דבריו על פי הרעיון העולה מדברי החת"ס על התורה (פרשת וישלח קעב, ב), המסביר שהיה ראוי ליעקב להקפיד בשתי חומרות, אך לא היה יכול משום שהן סתרו זו את זו. מכאן מובן שסוף כל סוף יעקב חטא בעל כרחו.

85 מובא בספר אור החמה שמות קד, ג

שו"ת הרדב"ז עונה על סתימת שו"ת הרשב"א

רבי דוד בן זמרא נשאל בשו"ת הרדב"ז⁸⁶ על דברי הרשב"א בתשובותיו⁸⁷ בעניין גשואי יעקב את רחל ולאה, והזכרנו אותם במבוא. הרשב"א הסתיר את הרעיון שכתב והזכירו ברמז בלבד, ועל כן התבקש הרדב"ז להסביר את כוונת הרשב"א. ניכר מדברי הרדב"ז, ומלשונו "הנה אתה אוחז בעורפי להוציא מה שאין לי חפץ בו ועל אפי...", שאף הוא מסתייג מלהסביר את התשובה בצורה ברורה, כנראה מאותה הסיבה שהרשב"א הסתפק ברמיזה בלבד: יש תובנות שראויות להישמר לאנשים שהגיעו למדרגה הראויה מכל הבחינות: שכלית, נפשית ואמונית.⁸⁸ עם זאת, הרדב"ז מוסיף שיבוא לקראת השואל באומרו "אעפ"כ כדי שלא להוציאן חלק ארמוז לך רמיזות עד שתבין דברי הרב...".

בתחילת דבריו הרדב"ז מזכיר את השיטה המובאת בפרק השני, מימד הזמן, שאכן קודם מתן תורה לא צווה יעקב על מצווה זו, אך טוען מיד שאין צורך להסתיר תשובה, שהרי גלוי בגמרא ובעוד מקומות שהאבות קיימו את כל התורה כולה, וממילא הקושיה במקומה עומדת. בהמשך דבריו הוא מזכיר שלפי הפשט ניתן להסביר שבחוקות הגויים אין איסורי אחווה. יעקב לא רצה לברך על הכוס,⁸⁹ משום שמידת חסידות היא להתרחק מדבר שדומה למה שתאסור התורה.

בהסבירו את כוונת הרשב"א, הרדב"ז משתמש בלשון הדומה מאוד ללשון הריקאנטי ("שרביט של מלך"⁹⁰) ומוסיף עליו מהרעיון המובא בהסברו השלישי של האברבנאל ("לא הכל ראויים לישא שתי אחיות כיעקב לפי שצורתו חקוקה בכסא הכבוד").⁹¹ הרדב"ז מוסיף שישנו קשר

86 ס"י תרצו

87 ח"א ס"י צד

88 כפי שראינו שמופיע אף בדברי הראב"ע בפרק א' בנוגע לסגולות האלקיות הטמונות בארץ ישראל.

89 פסחים ק"ט, ב. הובא לעיל (הערה 63).

90 עיין עוד בספר מצודת דוד לרדב"ז, מצוה קנו לב, ב.

91 ראה גם בספר מגדל דוד סו, א לרדב"ז, שם מתאר באותו עניין שלאה ורחל הן כנגד ספירות בינה ומלכות, ויעקב, לפי שהיה דוגמה עליונה, השתמש בשתייהן, קיבל מאחת והשפיע לחברתה.

מהותי בין 'הסוד של שתי האחיות' לכך שלאה זכתה להיקבר במערת המכפלה, לעומת רחל שנקברה על פרשת דרכים. דברי הרדב"ז עדיין סתומים, אך ניכר מדבריו שדעת הרשב"א דומה לדעת הריקאנטי והאברבנאל שהובאו לעיל בפרק זה.

דעת המהר"ל במימד הכלים

בספרו תפארת ישראל⁹² מוסיף המהר"ל הבנה חדשה על פי המדרש על הפסוק "עם לבן גרתי"⁹³. מהמדרש אנו לומדים שיעקב קיים את כל תרי"ג מצוות התורה, ומסביר המהר"ל שיעקב אכן שמר את התורה מצד האמת, שבה שהייתה גלויה לו. כפי שהוא קיים את התורה על פי רוח הקודש, כך הותר לו על פי רוח הקודש לעבור על דברי התורה.⁹⁴ ברוח הקודש ידע יעקב שמותרות לו רק שתי האחיות הללו,⁹⁵ שהרי אין ספק כי זיווג האבות היה מה' יתברך על ידי רוח הקודש. העובדה שיעקב קיים את כל התורה כולה על פי רוח הקודש מראה על מעלה מיוחדת שבו. למרות ההיתר לאיסור זה, ואפילו בזכותו, מוכחת מעלתו של יעקב הקרוב אל מעלת התורה בטבעו וזכה לרוח הקודש.

בחיבורו גור אריה⁹⁶ מאריך המהר"ל לבאר את רוח הקודש של יעקב אבינו שממנה ידע לשאת שתי אחיות. שם הוא מוסיף שכל נישואי הקרובים של האבות ובני יעקב היו מרוח הקודש, וזאת כדי שבני יעקב יהיו כעם בפני עצמם, כדי למנוע ערבוב והכנסת תולדות מחוץ לעם וכדי לשמר את הזהות והזרע הקדוש של האבות. לצורך זאת עשה הקדוש ברוך הוא חסד⁹⁷ אתם ואפשר להם לישא אחים ואחיות. בדומה לזה

92 פרק כ

93 בראשית לב, ד

94 על משקל האמירה 'הפה שאסר הוא הפה שהתיר'.

95 ובזה שלא נשא יעקב שתי אחיות זולת אלו, קיים את המצווה "אשה אל אחותה לא תקח".

96 בראשית מו, ח ד"ה זו דינה שנבעלה לכנעני

97 כמו הפסוק "חסד הוא" (ויקרא כ, יז) בנוגע לאיסור גילוי ערות אחות, והמדרשים על הפסוק "עולם חסד יבנה" (תהילים פט, ג) ואכמ"ל.

הותר לבני אדם הראשון לשאת את אחיותיהם כדי להמשיך את זרע אדם הראשון ללא ערבוב מבחוץ, וכל תולדותיו נקראים 'בני אדם' על שמו.⁹⁸ כך גם האבות ובניהם הותרו לבוא על אחיותיהם על מנת לשמר את הייחוס, ובכולם הדבר היה על פי רוח הקודש.⁹⁹

עם כל זאת, מודה המהר"ל שם שלמרות שעשה כפי שנצטווה, עדיין הרגיש יעקב בגנות דבר זה – שעתידי הוא להיאסר מהתורה, שהרי הותר לעבור על איסור זה רק קודם מתן תורה,¹⁰⁰ ורק ברוח הקודש, ולכן לא רצה לברך על הכוס בסעודה של ישראל.

בספרו 'נצח ישראל'¹⁰¹ מוסיף המהר"ל עוד בנוגע לגנות יעקב כפי שמופיע במדרש. הוא מסביר שם שנישואיו לשתי נשים גרמו כביכול לפילוג בממלכת ישראל בתקופת המלכים בין ממלכת יהודה, מבני לאה, בהנהגת שבט יהודה, לממלכת ישראל, היא מלכות עשרת השבטים, מבני רחל, בהנהגת שבט אפרים.

עולה מדברי המהר"ל, שמצד אחד יעקב התבטל לטובת עם ישראל, ועבר על איסור זה כדי לאפשר מציאות של עם ישראל,¹⁰² ודבר זה נידון למעליותא; מצד אחר, בזה שנשא שתי אחיות, שהן כנגד הממלכות השונות בישראל, גרם לכך לפירוד בין הממלכות ולחוסר אחדות בישראל, שיובילו בסופו של דבר לגלות, דבר הנידון לגריעותא. ממילא יעקב מרגיש שלא ראוי לו לברך בסעודה של ישראל.

98 או 'בני אנוש' אל שם בנו השלישי של אדם, שאכן כל האנושות מיוחסת אליו, מאחר שקין רצח את הבל ונתקלל ב"שבועתיים יוקם קין", וממילא יחוס כל האנושות מאז הוא מאנוש, ואכמ"ל.

99 המהר"ל אף מוכיח שלאמהות היה רוח הקודש מכך שבחרו את שמות בניהן על פי היכרות עם כל תולדותיהן, כפי דעת המפרשים השונים בבראשית כט, לב וכן ל, כד.

100 דבר המתקשר לפרק השני במאמר. ככלל, המהר"ל משלב רבות בין מימד הזמן למימד הכלים. כזכור, הוא מתייחס אף למימד המקום, אך שם הוא דווקא מתנגד לסברת הרמב"ן.

101 פרק לג.

102 כמו הסיבה הראשונה המוזכרת בדברי האברבנאל והיא הצורך לריבוי בבני יעקב רבים על מנת שיהפכו לעם במצרים.

השלמת דעות שונות ממימד הזמן במימד הכלים

האור החיים הקדוש שהוזכר לעיל¹⁰³ מוסיף בדבריו שם סברא, שהאבות קיימו את מצוות התורה על פי הדיבור – שהרי האבות היו נביאים ועשו את אשר ה' ציווה אותם. הוא מביא לכך סימוכין מדברי הרמב"ם¹⁰⁴ שכותב שנביא שאמר לעבור על איסור מאיסורי התורה לצורך שעה – שומעים לו. הרמב"ם מביא לדוגמה את סיפור אליהו בכרמל,¹⁰⁵ שהורה להקריב מחוץ לעזרה. האור החיים משווה סיפור זה לסיפור יעקב אבינו, מצד הנבואה וההוראה לעבור על איסור תורה. האור החיים סובר שאין סתירה בין מימד הזמן למימד הכלי, אלא יש השלמה ביניהם: יעקב קיבל בנבואה את הציווי על המצוות קודם שניתנו, כולל את אלה שעליו לא לקיים.

אף ה'תיבת גמא'¹⁰⁶ התייחס להבדל בין קידושי רחל לקידושי לאה. הוא מכריע, לטובת קידושי רחל, שיעקב יצא מכלל בן נח, ומוסיף סברה המחזקת נקודה זו ומסכמת אותה: "ובאמת ע"פ הדיבור נשא יעקב ב' אפיות". אף לשיטתו אין סתירה בין שתי הגישות אלא השלמה מאחת לחברתה.

מה קורה בשמים כשיעקב כל כך מקורב לקב"ה?

נגסה לפתוח פתח להסבר על כך שקרבתו של יעקב לקדוש ברוך הוא מאפשרת לו לקבל היתר להשתמש בשרכיטו של מלך.

בחידושי הרי"מ¹⁰⁷ מתואר הרעיון העומד מאחורי "דיוקנו של יעקב אבינו החקוק בכסא הכבוד".¹⁰⁸ הוא מסביר, על פי הזוהר הקדוש, שאין שינוי במהותו של יעקב אבינו בעולם הזה התחתון, לבין מהותו המתגלה

103 בעמ' 69

104 הל' יסוה"ת פ"ט ה"ג

105 מל"א יח

106 ראה הערה 58

107 חידושי הרי"מ ברכות ב, א ד"ה שם במשנה בתרומתן

108 תיקוני הזוהר סה, ב

בעולמות העליונים.¹⁰⁹ לכן, מבחינת יעקב אבינו, העולם העליון (עלמא דאתכסיא) והעולם התחתון (עלמא דאתגליא) מתאחדים למציאות אחת. לפי זה הותר לו לקחת שתי אחיות, שמכמה בחינות רחל היא כנגד העולם התחתון ולאחיה כנגד העולם העליון,¹¹⁰ ואצל יעקב הן מתאחדות. מבחינת יעקב אבינו יש להן כאילו במהות אחת, לכן הוא לא עובר על שום איסור.

על פי רעיון זה, אך באופן קצת שונה, מסביר המלבי"ם¹¹¹ שההיתר שיעקב אבינו קיבל חל רק עליו, ולא על משה רבנו, כפי שהיינו יכולים לחשוב שהרי אף הוא היה קרוב מאוד לקדוש ברוך הוא. הוא מסביר שמי שיש לו קרבה לאלוקות, כפי שהייתה ליעקב שקיבל מעמד אלוקי בעצמו, רואה שלמעלה, בעולמות העליונים, הקרובים מדבקים ומתאחדים.¹¹² יעקב אבינו היה יכול לשאת את שתיהן, משום שישנה אחדות בין האחיות, לאה ורחל, בעולם העליון. אלא שבשונה מסברת חידושי הרי"מ, שאומר שאחות אחת שייכת לעולם הזה ואחות אחת לעולם העליון, המלבי"ם סובר ששתי האחיות שייכות לשתי העולמות, אלא שבעולם הזה הן נפרדות, ובעולם העליון הן מאוחדות לכדי מהות אחת.

109 מוסבר בספרי הקבלה (למשל דרך ה' לרמח"ל ח"א פ"ה סעיפים ב-ג) שלכל חפץ בעולם הזה ישנה מקבילה בעולמות העליונים שמשפיעה עליו, ומבטאת את החפץ התחתון טרם הצטמצמותו למגבלות העולם הזה. מקבילה זו נקראת לרוב 'גבול'. אצל יעקב אבינו, הגבול היה שווה לגמרי למציאותו בעולם הזה, והייתה לו גישה אליו.

110 לא הוברר שם מה המשמעות לכך שהאחיות הן כנגד שתי העולמות, ומדוע כל אחת מהאחיות שייכת לבחינתה שלה, ורבות השאלות שניתן לשאול על זה. יכול להיות שבזה מוצג, לפחות בצורה חלקית, הרעיון שעלה מדברי הרדב"ז שהובא לעיל בדבר 'הסוד של שתי האחיות'.

111 מלבי"ם ויקרא אחרי-מות אות קלח

112 גם זה מובא בספרי הקבלה, שבעולמות העליונים, שבהם מתבטאת המציאות האלוקית טרם הצטמצמותה לגמרי למגבלות העולם הזה, ישנן הויות מאוחדות שנפרדות רק לאחר השתלשלותן בעולם הזה.

הצדיק המוכפל - דעת הראי"ה קוק

הרב אברהם יצחק הכהן קוק, בספרו אורות הקודש,¹¹³ מתאר רמות שונות של צדיקים, המתחלקים בין הצדיקים הגלים לצדיקים הנסתרים. בענינו, הרב מחלק בין 'צדיקים גלים' היונקים את השפע שלהם מאור הנסתר, לבין 'צדיקים נסתרים' שמשפיעים על העולם הגלוי רק דרך סדק רוחני. מעבר לאותם קצוות רוחניות, ישנם 'צדיקים שלמים' שיש בהם משני הצדדים, מהצד הגלוי ומהצד הנסתר, של המציאות הרוחנית. לעתים שני הצדדים סותרים זה את זה והצדיק מצליח להחזיק בשניהם רק בקושי רב על ידי קדושתו, ולעתים שני הצדדים משלימים זה את זה בטבעיות.

מעל כולם ישנם 'צדיקים מוכפלים', שהצליחו לאחד בין הקצוות לכדי דבר אחד ממש. דוגמה לצדיק כזה הוא יעקב אבינו, שיכול היה לשאת שתי אחיות, "עלמא דאתגליא ועלמא דאתכסיא - רחל ולאה", וזאת משום שלא יכולה להיות סתירה או קנאה בתוך אחדות אחת. רחל ולאה בעולם המכוסה הן אחדות אחת, ולמרות שבעולם הגלוי הן שני גופים נפרדים, יש להן פרצוף אחד מקורי, שרק יעקב אבינו היה יכול לראות. ממילא מצדו לא נשא שתי אחיות כלל אלא אשה אחת, שבעולם הגלוי מתגלה כשתיים.

סיכום הפרק והדיעות

רוב ככל הפרשנים הסוברים כי ליעקב אבינו הותר לעבור על איסור נשיאת שתי אחיות מצד מעלתו,¹¹⁴ סוברים שזהו מצד קרבתו של יעקב אבינו לקדוש ברוך הוא. יש המכנים זאת 'רוח הקודש' או 'בואה', ויש המתארים את פעולותיו כנעשות 'על פי הדיבור' או ש'דמות דיוקנו חקוקה על כיסא הכבוד', אך בסופו של דבר כוונת כולם דומה: מעלתו

113 אוה"ק ג עמ' שמח

114 ויש שהוסיפו שכל ההיתר היא רק באחיות אלו. מהבחינה הזו, אף האחיות הצדקניות, רחל ולאה, משמשות במהות ה'כלים', שרק בהן הותר יעקב, מצד מעלתו.

הרוחנית של יעקב אבינו ודבקו בה' יתברך היא שאפשרה לו להשתמש בשרביטו של מלך, הן בהיתר מפורש מהקדוש ברוך הוא,¹¹⁵ הן כדי לעבור על איסור,¹¹⁶ והן בפשטות מתוך היכרות שלו עם העולמות העליונים, וראייתו את מהות מעשיו והשפעת פעולותיו.¹¹⁷ ראינו גם שאין בהכרח סתירה בין מימד הזמן למימד הכלים.¹¹⁸

115 כדעת הריקאנטי והאברבנאל והרדב"ז שהסביר את הרשב"א.

116 כדעת צרור המור והרמ"ק.

117 כדעת הרי"מ והמלבי"ם.

118 כפי שמוכן מדברי ה'אור החיים', ה'תיבת גמא' והמהר"ל.

סיכום

במענה לשאלת הפתיחה מתוך דברי הרשב"א עולים שלושה ממדים העונים לשאלת הפתיחה ומובאים במבוא, והם מתורגמים למושג הקבלי עש"ן (עולם, שנה, נפש)¹¹⁹:

- מימד המקום מבטא את היחס בין ארץ ישראל לבין חוצה לארץ. דיעה זו מיוחסת בעיקר לרמב"ן, למרות שהראב"ע הציג אותה לפניו. היא מבוססת על רעיון הלקוח מתורת הסוד, שלפיו הכוחות הרוחניים הם השולטים על הארצות הגשמיות וקובעים את המעשים אשר יעשו בארצות אשר בשליטתם, לעומת ארץ ישראל שאותה קידש הקדוש ברוך הוא ועליה הוא שולט בכבודו ובעצמו.
- מימד הזמן מבטא את משמעות התקופה של האבות, קרי - טרם מתן תורה. רעיון זה נתמך על ידי פרשנים רבים ועיקר סגנונם הוא הלכתי. הפרשנים דנים בשאלת חיוב האבות במצוות מול חיובם בקיום שבע מצוות בני נח, לחומרא או לקולא, ובחלות גדר של גרים, שהם כקטנים שנולדים ללא יחוס משפחתי, על בנות לבן ועל יעקב.
- מימד הכלים מבטא את הרעיון שבזכות הנפשות הפועלות (בעיקר יעקב אבינו, אך גם רחל ולאה) הייתה יכולה להתרחש מציאות של חטא בהיתר. שיטה זו מתרכזת במעלתם ובייחודיותם הסגולית של הדמויות הפועלות, והיא מסתמכת בעיקר על תורת הסוד בדבר צדקותן של אותן דמויות, ומהותן בעולמות הרוחניים.

119 לשון זו מתארת את ביטוי של הרשב"א: עולם = מקום, שנה = זמן, נפש = כלים.

היו פרשנים שביארו את הקושיה על פי שיטה מסוימת וסברו לחלוק על שיטה אחרת, אך היו גם רבים ששילבו בין גישות שונות בשיטתם, כמשלימות האחת את האחרת. רק הרשב"א, שאמנם דבריו סתומים מאוד, מציג שוודאי ראוי לתרץ בשלושת הגישות יחד על פי הרעיון שלכל מציאות יש שלושה חלקים: זמן, מקום וכלים, וממילא מאחד את כל השיטות לכדי שיטה אחת המורכבת משלושה ממדים. אשרינו שזכינו לאחד את יעקב בשאלה זו, ומכך זכה להיות אבינו, ויהי רצון שתרבה האחדות בתולדותינו, הם עם ישראל. אמן.